

RUSKÁ LITERATURA A KULTURNÍ DĚJINY DO 17. STOLETÍ

LIKOn10 Ruská
literatura a
areál

Mgr. Josef
Šaur, Ph.D.

ORGANIZAČNÍ POKYNY K PŘEDMĚTU

- Základní literatura:
 - Švankmajer M. a kol.: Dějiny Ruska (několik vydání v NLN)
 - Pospíšil I. a kol.: Panoráma ruské literatury.
- Skripta dostupná on-line (digitální knihovna FF MU):
 - Vlček: dějiny Ruska v 18. století
 - Dohnal: čítanka k ruské lit. 18. století (dva díly; rusky)
 - Pospíšil: Stará literatura východních Slovanů a ruská literatura 18. století
 - Pospíšil: Kapitoly z ruské klasické literatury (nástin vývoje, klíčové problémy a diskuse)

TEZE PŘEDMĚTU

- Ruské dějiny a literatura
- „toulky“ ruskými dějinami a literaturou
- Předpokládá se studenti již určité znalosti ruských dějin a literatury mají, případně si faktografii doplní samostudiem
- Osvětlení historických reálií, v nichž ruská literatura vznikala
- Osvětlení role literatury v ruských dějinách

STARORUSKÁ LITERATURA

- V podobě jakou ji známe dnes, je výsledkem práce medievistů 20. století (zejména D. Lichačova)
- Byla doslova objevena a sestavena s roztroušených textů (církevních i světských)
- Ty musely nejprve být kriticky zpracovány
- Až tím se vytvořil evoluční řetězec staroruské literatury
- V 9.-14. století společný východoslovanský jazyk.
- Již od 12. století v souvislosti s rozpadáním se Kyjevské Rusi docházelo k nářečnímu štěpení. Z těchto nářečí pak vznikly tři samostatné slovanské jazyky.
- Navíc jazykem většiny literárních památek byly církevní slovanština (tj. staroslověnština)
- Tedy nejstarší literární památky na tomto území nelze považovat za výhradně ruské

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Počátky staroruské literatury jsou spjaty s KR
- Nejstarší stát ve východoslovanském prostředí
- Ovlivnil kulturu a dějiny všech tří východoslovanských národů
- Konstituoval se v 9.-11. století
- Počátky státu u východních Slovanů jsou spojeny s příchodem Varjagů (Vikingů) vedených bájným Rurikem, který ovládl Slovanové území na severozápadě oblasti (Novgorod)
- Počátek Kyjevské Rusi – 882 dobytí Kyjeva Olegem (879-912) → dvou center cesty Iz Varjag v Greki
- Kyjevská Rus se v 10. století dostala do kulturního vlivu Byzance; s ní válčila, obchodovala a kněžna Olga se 957 nechala v Konstantinopoli pokřtít
- Formování a život KR ovlivňovala i nedaleká Chazarská říše a boje s Pečeněhy

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Vladimír I. (980-1015) – přijal i se svými bojary křesťanství, které se stalo oficiálním náboženstvím
- KR se sice mohla rovnat vyspělým státům tehdejší Evropy politicky, vojensky či obchodně
- Ovšem rovnocenný vztahy vyžadovaly přijetí křesťanství
- Knížata byla často ngramotná
- Pohanští žreci („volochové“) se nemohli soupeřit s křesťanským náboženstvím (filozofická, kulturní záležitost)
- Byzantský klér (na rozdíl od římského) souhlasil s užíváním slovanského jazyka jako liturgického
- Na Rus přichází písmo (cyrilice, azbuka)

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Za Vladimíra Upevnění státu - jednotlivé části země spravovali jeho synové
- Jaroslav Moudrý (1019-1054) – vrcholné období KR; jako velkého knížete uznávali jeho moc všechny východoslovanské kmeny; stabilizoval stát; nebývalý kulturní růst KR; „zlatý věk“ KR
- Rozsáhlá stavební činnost – chrám sv. Sofie v Kyjevě (1037), chrám sv. Sofie v Novgorodu; Kyjevo-pečerská lávra (1051) v Kyjevě
- Slovo o zakoně i blagodati (Slovo o zákonu a požehnání, 30.-50. léta 11. století – vyzvedává přednosti křesťanství před judaismem)
- **Ruská pravda** – nejstarší kodifikace práva u východních Slovanů

LIDOVÁ SLOVESNOST

- Skomorochové – lidový vypravěči, zpěváci, tanečníci
- Jejich produkce doprovázela různé pohanské rituály
- Vyprávěli pohádky a hrdinské zpěvy (hrdinské eposy) – byliny
- Byliny – velmi oblíbené až do dnešních dnů, udržují si přední místo v ruské kultuře
- Odehrávají se na „Svaté Rusi“ za Vladimíra Jasně Slunéčko
- Vznikaly v Kyjevě i Novgorodě
- Hrdinové jsou bohatší – nejznámější Ilja Muromec
- Tato lidová kultura usnadnila přijetí křesťanské učení a křesťanskou kulturu

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Řada dobových textů byly překlady nebo napodobovaly cizí vzory (zejména byzantské) – není to však znak méněcennosti, naopak znak duchovní vyspělosti
- Hagiografické památky (životy svatých) – původní **Život mučedníků Borise a Gleba** (Žitije Borisa i Gleba; 11./12. století) – oba zavražděni v roce 1015 svým nevlastním bratrem Svajtopolkem
- Tato památka je spjata s českými legendami o sv. Ludmíle a sv. Václavu a dokládá čilé kulturní vztahy obou prostředí (ostatně některé z legend o sv. Václavu byly v 19. st. nalezeny v Kyjevě)
- Původní apokryfní text – **Chožděnlje Bogorodicy po mukam** (12 st.)

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Letopisy (vznikaly i v jednotlivých centrech Rusi)
- Prvním rozsáhlým letopisným svodem je **Nestorův letopis** (Vyprávění o dávných dobách, Počáteční letopis)
- Vytvořeno mnichem Nestorem v roce 1113
- Kyjevské i novgorodské letopisy, ruské i byzantské prameny, biblické aforismy, lidová přísloví a folklorní tvorba
- Původní svod vytvořený Nestorem se nedochoval
- Známý jsou až pozdější redakce – Lavrenčevskaja letopis (1377) a Ipatjevskaja letopis (20. léta 15. století)
- Jeden ze základních písemných pramenů k dějinám Kyjevské Rusi

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- **Chožděnlje i Žitije Iğumena Danilla Iz Russoj zemli** – významný památník palomnické (tj. poutnické) literatury poč. 12. století
- Popisuje cestu Iğumena Danilla do Svaté země (Palestiny), kterou uskutečnil v letech 1106-1108
- Kázání:
- **Slovo o zakoně i blagodati** (Slovo o zákoně a milosti, 1049) podle přeložených děl byzantských autorů sestavil Ilarion (první kyjevský metropolita domácího původu)

ROZPAD KYJEVSKÉ RUSI

- KR byla vždy konglomerátem menších knížectví, s postupným růstem a větvením Rurikovské dynastie docházelo k drobení těchto knížectví na menší „uděly“ (úředná knížectví)
- KR byla natolik jednotná, nakolik byl silný a mocný velkokníže
- KR nebyl nikdy pevný státní útvar
- Veliký kníže ji spravoval nepřímo přes ostatní příslušníky rodu v jednotlivých knížectvích
- Jednotu oslabovalo soupeření jednotlivých větví rodu, jelikož nástupnictví stálo na stařešinském principu (nikoliv primogenitura)
- Po Jaroslavově smrti se začaly čím dál silněji projevovat decentralizační tendence

ROZPAD KYJEVSKÉ RUSI

- Ty nezastavila ani vláda energického a výrazného Vladimíra II. Monomacha (1113-1125), ten původně vládl v Černigově a Perejslavli a vedl úspěšné boje s kočovnými Polovci, ale na kyjevský stolec usedl až v pokročilém věku (po šedesátce)
- Po Vladimírově smrti sílila jednotlivá knížectví
- Významnější: Vladimírsko-suzdalské, Haličsko-Volyňské, Novgorod
- Knižata, která si vybuodovala silnou pozici ve vlastním knížectví postupně přestávala pohlížet na Kyjev jako na skutečné centrum
- 1169 Andrej Bogoljubskij (vel. kn. Vladimírský 1157-1174) dobyl a poplenil Kyjev, odmítl vládnout z Kyjeva a centrem své vlády učinil Vladimír, čímž bylo přeneseno centrum KR na severovýchod

LITERATURA KYJEVSKÉ RUSI

- Vladimír Monomach vnímal nebezpečí vnitřního rozpadu státu
- **Poučení dětem** (Poučeníje čadi) – varuje (podobně jako moravský kníže Svatopluk) svoje potomstvo před sváry a rozbroji
- Svoji roli v dezintegraci KR sehrály i nájezdy kočovníků
- Neustálý boj proti vnějšímu ohrožení dal vzniknout novému literárnímu žánru – vojenská povídka (voinskaja povest)
- O boji s kočovníky (Polovci) vypráví i **Slovo o pluku Igorově** (Slovo o polku Iгореve)
- Odehrává se v roce 1185 (neúspěšné tažení mladého a dychtivého knížete)
- Nejpozoruhodnější památka staroruské literatury
- Objevena 1790, ale jediný originál (opis z 15. století) shořel 1812
- Dosud není jednoznačně rozřešena otázka pravosti
- Přeložil K. J. Erben (1869), nejnověji H. Vrbová 1965

SEVERO-VÝCHODNÍ RUS

- Centra: Rostov, Suzdal, Vladimír
- V odborné lit. se pro SV Rus používají postupně tyto názvy podle center: Rostovské knížectví → Rostovsko-Suzdalské → Suzdalsko-Vladimírské → Vladimírské
- Mělo výhodnou geografickou polohu; mimo nájezdy Polovců a Pečeněhů
- Andrej Bogoljubskij byl první, kdo získal titul Kyjevského knížete, ale odmítl přesídlit do Kyjeva
- Za Bogoljubského rozsáhlá stavební činnost, chtěl, aby se Vladimír mohl rovnat Kyjevu

MONGOLOVÉ/TATAŘI

- 1237-1242 několik vpádů mongolských vojsk, která poplenila většinu významných měst východoslovanských knížectví;
- Mongolové se po vpádu a vyplenění opět stáhli a spokojili se uznáním politického podřízení se jednotlivými knížectvími a výběrem daní
- **Literárně je zachycen v řadě textů** litanického a elegického rázu, např. Vyprávění o rozchvácení Rjazaně chánem Batú (1237, Slovo o razoreniu Rjazani Batyjem), dojemné Slovo o poříbeli Ruskyja zemli (Slovo o zkáze Ruské země).
- Místní vláda byla ponechána domácím knížatům, která však musela být vždy potvrzena speciální listinou (jarlyk)
- Mongolové ponechali pravoslaví
- V jihovýchodní části areálu vznikl stát Zlatá horda s hlavním městem v Saraji; rozpad ve 2. pol. 15. st. na menší chanáty

ALEXANDR NĚVSKÝ (1220-1263)

- Rusy považován za jednu nejvýznamnějších postav ruských dějin
- 1236-1252 kníže novgorodský; 1252-1263 vl. kníže vladimírský
- Volba: Západ (proti Mongolům) X Východ (proto Švédům a Řádu německých rytířů)
- Vybral východ: 1240 porazil Švédy a 1242 porazil livonský řád v „ledové bitvě“ na Čudském jezeře
- Jako kníže vladimírský se snažil být představitelem Mongolů na rozdrobené Rusi
- Alexandrovo zdánlivé rozporuplné jednání bylo velmi pragmatické.
- tatarskou nadvládu považoval za dočasnou záležitost, zatímco spojenectví s řádem by mohlo vést k podřízení ruské církve papeži a nastolení unie, jejímž byl rozhodným odpůrcem.

ALEXANDR NĚVSKÝ (1220-1263)

- Stal se hrdinou pseudohagiografie
- Žitije Aleksandra Něvskogo (přelom 13. a 14. stol.)
- Jedná se o biografické vyprávění o A. N. o jeho bojích s Mongoly, Švédy i Řádem německých rytířů, avšak v hagiografické stylizaci
- Ve 13.-16. století převládaly texty náboženské, naučné, výchovné a poznávací
- Známý světský text je Molenije Daniila Zatočnika (Prosební list D. Z.) z let 1213-1236, v němž autor žádá o vstup do knížecí služby, aby se vymanil v závislost i na bojarech

MOSKEVSKÉ VELKOKNÍŽECTVÍ

- Ve 2. pol. 13. st. bylo vladimirské knížectví největším a nejmočnějším v severovýchodní Rusi, avšak po Alexandrově smrti začalo upadat
- Na přelomu 13. a 14. st. se objeví dvě nová mocná centra – Moskva a Tver
- 1147 první písemná zpráva o Moskvě
- 1263 Moskvu a s ní spojené území získal jako dědictví po otci (Alexandru Něvském) Daniil Alexandrovič (nejmladší syn)
- Na počátku 14. st. svedla moskevská a tverská knížata (byť blízcí příbuzní) boj o jarlyk na velkoknížectví vladimirské, tj. o nárok (ne zcela jistý) o nadvládu nad vsí Rusí

MOSKEVSKÉ VELKOKNÍŽECTVÍ

- Ivan I. Kalita (1325-1340; od 1328 vl. kn. vladimirský)
- Přesvědčil Mongoly, aby mu světili výběr daní, čímž výrazně posílil své postavení mezi ostatními knížaty a výrazně zlepšil ekonomickou situaci moskevského knížectví
- Moskevská knížata koupí, dohodou či zabráním začala rozšiřovat svoji moc a ovládané území
- Shodou okolností se v té době Zlatá horda ocitla ve vnitřní krizi
- Na rostoucí moc Moskvy reagovali chánové tím, že opakovaně udělili titul velkého knížete tverským knížatům

MOSKEVSKÉ VELKOKNÍŽECTVÍ

- Moskevský kníže Dmitrij Donskij porazil dokonce Mongoly 1380 v bitvě na Kulikově poli, ovšem o dva roky později byla nadvláda Mongolů obnovena
- O tom vypráví celá řada vojenských povídek, z nichž nejznámější je **Zádonština** (oslavuje velké vítězství)
- Dílo sepsal rjazaňský mnich Sofonij koncem 14. st., zachován je v šesti zápisech z 15.-17. století
- 1869 přeložil K. J. Erben
- Předpokládá se, že byla ovlivněna Slovem o pluku Igorově

MOSKEVSKÉ VELKOKNÍŽECTVÍ

- Na poč. 15. st. bylo Moskevské velkoknížectví největší v oblasti, ale stále jen první mezi rovnými
- Dále existovaly knížectví Rostovské, Tverské, Rjazaňské, Jaroslavské, městské republiky Novgorodu a Pskova
- Ty postupně připojovány – „sbírání ruských zemí“ (někdy dobrovolně, jindy krvavě)
- dokončeno za Ivana III. (1462-1505) a Vasilije III. (1505-1533)
- 1480 se Moskva definitivně vymanila z nadvlády Mongolů
- Budování nového státu reflektovala i literatura, která se ideologicky obracela k příběhům dávných říší: populární jsou např. *Povest' ob Indijskom carstve*, *Povest' o Vavilonskom carstve* (o Indii a Babylonu)

LITERATURA MOSKEVSKÉHO VELKOKNÍŽECTVÍ

- Budování nového státu reflektovala i literatura, která se ideologicky obracela k příběhům dávných říší: populární jsou např. *Povest' ob Indijskom carstve*, *Povest' o Vavilonskom carstve* (o Indii a Babylonu)
- V 15. století se objevuje také původní ruský cestopis *Putování tverského kupce Afanasije Nikitina za tři moře* (Choženije Afanasija Nikitina za tri morja)
- Cestu uskutečnil v letech 1466–1472
- Kupec užívá běžného mluveného, věcného jazyka (delovoj jazyk), nikoli čisté církevní slovanštiny

MOSKVA – TŘETÍ ŘÍM

- 1453 padla Konstantinopol – konec Byzantské říše
- Moskva se stává její dědičkou – druhý Řím padl a čtvrtý nebude
- Řada církevních hodnostářů, učenců a umělců prchá z Byzance mj. i do sílicího moskevského státu
- Jsou zvelebovány chrámy moskevského Kremlu
- Znovu se přepisují a překládají církevní knihy
- Rozvíjí se a kultivuje literární styl

IVAN IV. HROZNÝ (1533/38-1584)

- V době smrti otce mu byly tři roky, regentská vláda Jeleny Glinské (1533-1538)
- 1547 korunován carem a velkým knížetem veškeré Rusi
- Významné územní zisky – dobyt Kazaňský a Astrachaňský chanát
- Dále obrátil svoji pozornost do Pobaltí, aby získal přímou obchodní spojnici se Západem
- 1558-1581 – Livonské války, které nakonec skončily neúspěchem Ruska
- Pokračoval v budování centralizovaného státu, kde je veškerá moc soustředěná v rukou samoděržce
- 1565-1572 Opričnina
- 1598 Fjodorem I. Vymřeli Rurikovci

LITERATURA 16. A 17. STOLETÍ

- Liší se svojí poetikou od literatury předchozí (středověké)
- Mění se vztah k zobrazované skutečnosti
- Důležitou roli hraje smyšlenka, fikce, literární licence
- Vzniká umělecká literatura, světského charakteru, se smyšlenou fabulí
- V 16. století dozívají staré vlivy a rodí se nové literární postupy
- např. Velikije Četji - Miněji, 12 svazků, 24 000 stran hagiografických příběhů, reprezentativní soubor životopisů skoro všech ruských světců
- Vytvořeno pod vedením metropolity Makarije

LITERATURA 16. A 17. STOLETÍ

- základní mravoučný a praktický text Domostroj
- V konzervativním kupeckém prostředí se jako norma chování udržel až do 19. století
- Od 2. poloviny 16. století se objevuje biografická povídka (biografičeskaja povest')
- Vychází ze hagiografické literatury (životy svatých), které však obohacuje o další motivy
- z lidových pohádek Povídka o Petrovi a Fevronii Muromských (Povest' o Petre i Fevronii Muromskich)
- Zachycení vesnického života Povídka o Julianii Lazarevské (Povest' o Julianii Lazarevskoj)

17. STOLETÍ

- Po drsné a ekonomicky vyčerpávající vládě Ivana IV. došlo k vyměření vládnoucí dynastie a stát se propadl do vleklé vnitřní krize = smuta (smutnoje vrejnja) – vpády cizích vojsk, hladomory, masivní úbytek obyvatelstva
- Vláda B. Godunova, Lžidimitrijů, V. Šujského
- 1610 dobytá Moskva Poláky, 1612 vytlačeni zemskou domobranou (K. Minin a Požarskij)
- 1613 na carský trůn zvolen Michail Romanov (1613-1645)
- Snaha o stabilizaci země = navázání na tradice centralizované monarchie jako prostředku proti sociálním otřesům, dezintegrace a vpádům cizích armád
- Zpočátku vládl s oporou bojarské dumy a zemských sněmů
- Posílení postavení služebné šlechty na úkor bojarů, upevňování nevolnictví, úzká spolupráce státu a pravoslavné církve

17. STOLETÍ

- Alexej Michailovič (1645-1676)
- 1654 – tzv. Perejaslavská rada připojení levobřežní Ukrajiny k Rusku za povstání Bohdana Chmelnického (potvrzeno Andrusovským příměřím 1667)
- Rusko stále nemělo přístup k moři, na severu blokováno Švédý na jihu Krymským chanátem
- Rozšíření území na jih (černozemní oblasti) ale i na východ na Ural, umožnila ekonomickou obnovu země
- Hospodářství monopolizováno a řízeno státem, rostla státní byrokracie
- 1649 nový zákoník Sněmovní usnesení (Sobornoje uloženie); posílení privilegií služebné šlechty a měst, kodifikace nevolnictví
- 1655-1656 církevní reforma patriarchy Nikona, která vedla k rozkolu v církvi a posílení nadřazení státu církvi (reforma prosazena jen díky výrazné pomoci státního aparátu)
- 1670-1671 povstání Stěpana Razina

LITERATURA 17. STOLETÍ

- Jedním z důsledků smuty bylo i pokles vlivu církve na literaturu
- Do Ruska proniká dobová západoevropská literatura
- Nikoliv však v původní podobě, ale v různých úpravách, kterými prošla v různých zemích a kde byla ovlivněna i lidovou tvorbou
- Příklady:
- Z francouzského rytířského románu → Povídka o královi Bovovi (Povest' o Bove koroleviče)
- Dobrodružný příběh O Jeruslanu Lazareviči (Povest' o Jeruslane Lazareviče)
- „Dekameronská“ zápletka Povídka o Karpu Sutulovi (Povest' o Karpe Sutulove) – hlavní hrdinkou jeho manželka, která se ubránila svodům a úkladům neodbytných nápadníků

LITERATURA 17. STOLETÍ

- V dalších povídkách ze 17. století je sice znatelná inspirace evropským příběhem či fabulí, ale realie jsou již čistě ruské
- Glosují, vysmívají se, parodují různé dobové nešvary, často obsahují i lidové prvky
- **Povídka o Hoří Nešťestí (Pověst o Gore-Zločastil)**
- Spojení církevních reálií a pohádková poetika
- Mladý muž opouští domov, „lepi“ se na něj smůla, o vše přijde a nakonec ochranu před neštěstím nalezne v klášteře (poučení – mladý člověk má poslouchat a ctít své rodiče)
- **Povídka o Sávovi Grudcynovi (Pověst o Save Grudcyne)**
- Kupecký syn podléhá svodům ďábla, který ho pokouší („faustovské“ téma); zajímavý je barvitý popis kupeckého prostředí a života ruských kupců

LITERATURA 17. STOLETÍ

- **Povídka o Frolu Skobejevovi (Pověst o Frole Skobejeve)**
- dravý a nebojácný mladík díky podvodům, úplatkům a porušování zákona i obecně platných pravidel nakonec dojde k velkému úspěchu
- Hrdina i přes mravní problematičnost svých skutků budí sympatie
- Povídka obsahuje pikareskní prvky
- **Život protopopa Avvakuma (Žitije protopopa Avvakuma im samim napisannoje)**
- Líčení církevní reformy patriarchy Nikona z pohledu starobrajdců (raskolniki; starověrců)
- Jedná se o protoromán; název odkazuje k hagiografické literatuře; obsahuje prvky cestopisu, teologického traktátu, intimní zpovědi
- Autor upálen 1682

LITERATURA 17. STOLETÍ

- V 17. století (mj. i v souvislosti s připojením levobřežní Ukrajiny) dochází k polskému vlivu v (zejména) západních částech Ruska
- Do ruské lit. pronikají vlivy barokní poezie
- **Simeon Polockij (1629-1680)** – významný básník, překladatel, dramatik, působil u carského dvora, zakladatel ruského sylabického básnictví
- Nejvýznamnější představitel ruské poezie 17. století (český výbor *Ať hoří popel můj...*, 1967)
- Silvestr Medvěděv a Karion Istomin
- Rozvoj divadla – 1672 první divadelní představení na carském dvoře (Artakserksovo dejstvo na biblické motivy)